

Ю.В.Грищенко *

БОЛГАРСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ РАЙОНИ В УМОВАХ ЗДІЙСНЕННЯ ПОЛІТИКИ КОРЕНІЗАЦІЇ (1920-ті рр.)

Досліджено процес запровадження нового адміністративного устрою та створення чотирьох болгарських національних районів, здійснення відповідної кадрової політики, проведення виборчих кампаній і включення представників болгарської етнічної меншини до державних органів влади всіх рівнів на території УСРР в умовах реалізації політики коренізації 1920-х рр. Висвітлено також процес становлення системи болгарських національних адміністративних та судових інституцій.

Ключові слова: політика коренізації, адміністративне районування, УСРР, болгарські національні райони, виборчі кампанії, органи міліції, судові камери.

Історія реформування адміністративно-територіального устрою в контексті здійснення політики, спрямованої на забезпечення прав національних меншин, викликає значний інтерес у дослідників. Сучасні межі територіальної організації – спадок ХХ ст., коли до проблем управління територіями існував волонтаристський у своїй основі підхід. Нині Україна дістала шанс реалізувати програму децентралізації і в її процесі усунути очевидні вади системи адміністративно-територіального управління.

Особливу роль дослідженням національно-територіального районування та місцевого самоврядування надає осмислення проблеми співвідношення глобального й локального в контексті стимульованих глобалізацією «поворотів» і «викликів» сьогодення. Сучасні локальні проблеми виступають нарівні з глобальними як системотворчий чинник і саме з переосмисленням локальності пов'язана актуалізація проблем простору. Ступінь включеності локальних співтовариств і територій у розгалужену мережу політичних, економічних та культурних процесів соціуму відіграє велику роль у забезпеченні стабільності місцевого самоврядування та коректних відносин по лінії «центр–периферія».

Наскільки непростими можуть бути пошуки компромісу між централізаторськими прагненнями влади та заходами щодо піднесення правового статусу і культурного зростання національних меншин, демонструє процес вирішення питань національного розвитку етнічних груп України. Стрижнем владної політики щодо національних меншин у 1920-х рр. стала кампанія національно-територіального районування та декларативного керівництва представників етнічних спільнот у вигляді місцевого самоврядування.

У контексті розгляду місцевого самоврядування як інституту регіонального розвитку загалом, та на прикладі болгарської національної меншини, зокрема варто зазначити, що головною складовою успіху цього процесу є здатність місцевої громади до усвідомлення себе суб'єктом територіального розвитку. Саме створення національно-територіальних одиниць сприяло наданню етнічним меншинам низки важливих привілеїв у сфері місцевого самоврядування, особливо

* Грищенко Юлія Володимирівна – аспірантка Інституту історії України НАНУ, відділ історії України 20–30-х рр. ХХ ст.

E-mail: gonzzales@ukr.net

на етапі його становлення. Політика радянської влади в Південній Україні, де локалізувалася основна частина болгарських поселень, підпорядковувалася загальним тенденціям розвитку тодішнього політичного життя. В адміністративно-територіальній сфері до початку 1920-х рр. вона була спрямована в основному на злам старої імперської машини (губернсько-повітової) та запровадження нового устрою (центр → округа → район → сільрада). Згодом він формувався у руслі проголошеної правлячою партією більшовиків політики коренізації (впровадження національно-територіального принципу в адміністративно-територіальний).

На 1927 р. було сформовано чотири болгарських національних райони – Романівський, Цареводарівський (згодом – Кюларівський та Ботевський) Мелітопольського округу, Велико-Буялицький (пізніше – Благоевський) Одеського округу та Вільшанський Первомайського округу.

Південь України 1920-х рр., як зазначалося, традиційно представляв собою поліетнічний регіон. Тут, за висновками Л.Якубової, темпи заселення та господарського освоєння територій практично не мали аналогів у світовій практиці, доволі рельєфно відчувався вплив історичних традицій переселенців на загальний фон життя регіону¹. Без сумніву, ці фактори впливали й на особливості запровадження тут політики коренізації.

У перші роки існування радянської держави представники етнічних меншин знаходились в опозиції до влади через ігнорування останньою інтересів колоністів при створенні адміністративних одиниць. Адміністративно-територіальна реформа 1922 р. призвела до певного хаосу на місцях – відбулось повне розірвання ustalених до того економічних і соціальних зв'язків, занепад традиційних форм господарської діяльності та руйнація національно-культурного життя етнічних меншин. Радянська влада, враховуючи зростання невдоволення серед населення, була вимушена вживати заходів щодо розв'язання існуючих проблем у регіоні.

Керівництво країни вважало, що певним чином стабілізувати напружену ситуацію на місцях можливо завдяки підтримці місцевих керівних кадрів. Однією зі складових коренізації стало залучення до роботи партійного та радянського апарату представників етнічних меншин. Реалізація політики коренізації на місцях відбувалася через утворення національних районів. Цей процес тривав із 1923 р. до кінця 1920-х рр. Правовою основою процесу формування нових територіальних одиниць стала постанова ВУЦВК і РНК УСРР «Про виділення національних районів та сільрад» від 29 серпня 1924 р., згідно з якою новостворені органи влади не повинні були за своїми функціональними обов'язками відрізнятися від аналогічних місцевих органів республіки.

Розробкою питань районування та подальшим виділенням національних адміністративних територіальних одиниць займалася Центральна адміністративно-територіальна комісія (ЦАТК) при ВУЦВК (створена 29 листопада 1922 р.) та її відділи на місцях². Основоположним законодавчим актом, який визначив основні принципи роботи щодо реалізації реформи й облаштування нового адміністративно-територіального поділу УСРР стала постанова 3-ї сесії ВУЦВК IV скликання (1922 р.). Цей документ заклав підоснови проведення

¹ Якубова Л.Д. Етнонаціональна історія Донбасу: тенденції, суперечності, перспективи в світлі сучасного етапу українського націотворення. – К., 2014. – С.24.

² Верменич Я.В., Андросчук О.В. Зміни адміністративно-територіального устрою України ХХ–ХХІ ст. – К., 2014. – С.77.

першого етапу реформи: зменшення кількості повітів та волостей, створення округів і районів³. А вже 12 квітня 1923 р. іншою своєю постановою ВУЦВК скасував повіти й волості, запровадивши новий устрій за чотириступеневою системою управління – центр → губернія → округа → район. Результатом реорганізації в УСРР протягом 1923–1925 рр. стало створення 9 губерній, 53 округів з 706 районами замість 12 губерній, 102 повітів та 1989 волостей. Кількість сільрад було зменшено до 9307⁴.

Це був перший етап адміністративно-територіальної реформи, що дозволив значною мірою скоротити апарат місцевих органів влади. Проекти адміністративно-територіальних змін після ухвали РНК та Президії ВУЦВК було затверджено 2-ю сесією ВУЦВК VII скликання⁵. ЦАТК розробила проекти змін адміністративного поділу УСРР з урахуванням інтересів етнічних меншин.

Матеріали роботи комісії були узагальнені в окремому збірнику за редакцією заступника наркома внутрішніх справ М.Черлюнчакевича⁶. Згідно з уміщеними у ньому даними, переважна більшість болгарського населення УСРР проживала на території Одеської та Катеринославської губерній.

Катеринославська губернія включала 7 округів (Бердянський, Катеринославський, Запорізький, Криворізький, Мелітопольський, Олександрівський та Павлоградський), поділених на 87 районів⁷. Болгари проживали у 36 поселеннях, їх загальна кількість становила 54 118 осіб, з яких 40 350 – у Бердянському окрузі, 13 768 осіб – у Мелітопольському⁸.

Одеська губернія була поділена на 5 округів – Зінов'євський, Миколаївський, Одеський, Первомайський та Херсонський з 74 районами⁹. Загальна кількість болгар становила 24 584 особи (які проживали в 19 поселеннях), більшість з яких – в Одеському окрузі (17 458 осіб)¹⁰. На території новоутвореної у жовтні 1924 р. Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (АМСРР) (до її складу ввійшли частини Одеського та Балтського округів Одеської губернії та частина Тульчинського округу Подільської губернії, а вже 1925 р. – весь Балтський округ) проживали 5200 болгар¹¹.

У ході реформи висувалися пропозиції ліквідації губерній, але цьому завадив голова РНК УСРР Х.Раковський, котрий досить справедливо вважав, що розширення об'єктів управління до чотирьох десятків округів значно ускладнить діяльність партійних радянських органів. Але його наступник В.Чубар 1925 р. погодився на ліквідацію губерній, тим самим перейшовши на триступеневу систему управління: центр → округ → район¹². Ліквідація губерній стала другим етапом адміністративно-територіальних змін.

³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.1. – Оп.3. – Спр.610. – Арк.58.

⁴ Яцуба В.Г. Адміністративно-територіальний устрій України: Історія та сучасність. – К., 2001. – С.43.

⁵ ЦДАВО України. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.610. – Арк.65.

⁶ Черлюнчакевич Н.А. Национальный состав Советской Украины. – Х., 1925. – 130 с.

⁷ Там же. – С.32.

⁸ Там же.

⁹ Там же. – С.41.

¹⁰ Там же. – С.42.

¹¹ Там же. – С.57; ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.717. – Арк.3.

¹² Кульчицький С.В. Колективізація сільського господарства на Донбасі: 1928–1938. – К., 2015. – С.5.

Супутні фактори проведення адміністративної реформи – поспішність, постійне недофінансування та відсутність кваліфікованих працівників – вплинули на якість запроваджуваних змін. Найбільш масштабні прорахунки стосувалися насамперед структури деяких округів, адже на самому початку процесу розгляду проєктів ухвалювалися рішення, які торкалися вже існуючих кордонів між губерніями¹³.

Великим прорахунком у процесі районування 1922–1923 рр. стало те, що національний склад новоутворених чи змінених адміністративно-територіальних одиниць, які виникали замість повітів і волостей, майже не брався до уваги. Так, унаслідок укрупнення багатьох колишніх, до того практично мононаціональних, районів деякі національні громади фактично поділили між різними адміністративно-територіальними одиницями. Як наслідок – порушувалися існуючі регіональні зв'язки, занепадали традиційні форми господарської діяльності, зазнавало руйнації національно-культурне життя етнічних меншин. Це все доповнювалося бюрократичним свавіллям місцевої влади, яка неспроможна була забезпечити вирішення існуючих проблем серед національних меншин. Суттєві концептуальні прорахунки, допущені при адміністративно-територіальному поділі, невдовзі було проаналізовано органами радянської влади, наслідком чого стало рішення щодо внесення коректив у вже існуючу систему районування. Насамперед це стосувалося питання про виділення адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання етнічних меншин. Ці заходи дещо зняли напругу, викликану адміністративно-територіальною реформою 1922–1923 рр.

Упровадження практичних заходів щодо національних меншин передбачало проведення певної підготовчої роботи, яка стосувалася дослідження місць компактного проживання етнічних груп. Це давало необхідний фактичний матеріал стосовно визначення характеру соціально-господарської структури, особливостей побуту та культурно-освітнього становища населення для розробки програми національно-державного будівництва серед етнічних груп, які заселяли територію УСРР. Результати проведених обстежень яскраво демонстрували, що представники етнічних меншин стикалися з цілим комплексом національно-культурних, релігійних, мовних та інших проблем, а місцеві органи влади, на жаль, не були готові до їх вирішення. Саме відсутність забезпечення національно-культурних потреб з боку місцевої влади перешкоджала природному абсорбуванню мешканців «національних» сіл у середовищі національної більшості. Як правило, ідеологічні засади доктрини комуністичного режиму про найшвидше «вирішення національного питання» суперечили його практичній реалізації. Для ефективного розв'язання багатьох проблем, що могли загострюватися, необхідно було переходити до реорганізації існуючих національних адміністративно-територіальних одиниць у місцях компактного проживання етнічних меншин.

Паралельно з дослідженням національних груп проводилася підготовка статистичних матеріалів щодо загальної чисельності та національного складу населення країни. За переписом у грудні 1926 р., на території УСРР проживало майже 29 млн осіб, з них 92 тис. болгар (0,3%)¹⁴.

¹³ Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР: 20-і – перша половина 30-х рр. XX ст. – К., 2006. – С.195.

¹⁴ Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Т.9. – Москва, 1928–1929. – С.34–51; Україна в цифрах: 1927 р. – Х., 1927. – С.9; Національний склад людності УСРР: Перепис 17 грудня

Згідно з постановою 4-ї сесії ВУЦВК (лютий 1925 р.) «Про низове районування», мінімальна норма, необхідна для організації звичайних адміністративних районів, становила 25 тис. населення, а для національних адміністративних районів знижувалася до 10 тис. осіб, національних сільських або селищних рад – з 1 тис. до 500 осіб. Досвід радянської України 1920-х рр. засвідчив, що ця норма навіть при компактному проживанні етнічних меншин зменшувалась удвічі порівняно зі звичайними адміністративно-територіальними одиницями.

Прийняття ряду прогресивних для національних меншостей республіки законодавчих актів підготувало правову основу для формування унікальної системи національного районування. Особлива увага акцентувалась на залученні етнічних меншин до «радянського будівництва». Звісно, ішлося і про утворення однорідних національно-адміністративних одиниць. Передбачалося «оформити проведення районування німецьких і менонітських колоній у Катеринославській та Одеській губерніях; підготувати матеріали з районування німецьких поселень в інших пунктах (Волинська, Чернігівська та Харківська губернії), а також чеських поселень у Волинській губернії, оформити накреслене районування болгарських місцевостей у Катеринославській та Одеській губерніях, а також виділення АМСРР»¹⁵. Наголошувалося на тому, що необхідно «приступити до підготовки матеріалів щодо виділення польських і чеських сільрад і районів з розрахунком проведення районування протягом 1924–1925 рр.»¹⁶. У межах національних адміністративно-територіальних одиниць (як сільських рад, так і районів) планувалося поступово перевести роботу зборів, засідань та системи діловодства на мову відповідної етнічної меншини. Зазначимо, що організаційне оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць почалося з виділення німецьких, згодом – створення болгарських, грецьких та чеських сільрад, а пізніше – польських, єврейських і російських¹⁷.

25 серпня 1924 р. Центральна комісія національних меншостей (ЦКНМ) при ВУЦВК розглядала питання «Про виділення болгарського району в Бердянській окрузі, а 2 вересня – «Проект виділення болгарських адміністративно-територіальних одиниць»¹⁸. За рекомендаціями С.Міцева (заступника голови ЦКНМ, керівника болгарської секції ЦКНМ), 1924 р. було утворено два болгарських райони – Романівський та Цареводарівський. Секретарями райпарткомів обрали П.Петрова й К.Русинова¹⁹.

До 1925 р. Цареводарівський район входив до складу Бердянського округу. Постановою від 3 липня 1925 р. «Про ліквідацію губерній та перехід на трьохступеневу систему управління» Бердянський округ було розформовано, а Цареводарівський район приєднано до Мелітопольського округу²⁰.

1926 року. – Х., 1931. – С.22; Народне господарство УСРР (Статистичний довідник) / За ред. О.М.Асаткіна – К., 1935. – С.382.

¹⁵ Гуцало Л.О. Становлення та розвиток системи національного районування в Україні у 20–30-х рр. XX ст. // Волинські історичні записки. – Т.1. – Житомир, 2008. – С.73.

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.5. – Арк.1–2.

¹⁷ Там само. – Спр.249. – Арк.24.

¹⁸ Там само. – Спр.4. – Арк.38; Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2002. – Арк.23.

¹⁹ Дихан М.Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві на Україні в 1924–1929 рр. – К., 1973. – С.47–53.

²⁰ Мільчев В.І., Песва Ж.В. Ренесанс та репресії: болгари Таврії у два перші десятиріччя радянської влади (1920–1939 рр.) // Джерела з історії Південної України. – Т.9. – Запоріжжя, 2006. – С.36.

На території району існувало 10 сільрад²¹ (Строганівка, Райнівка, Богданівка, Степанівка, Аннівка, Першомиколаївка, Петрівка, Мануїлівка, Федорівка, Цареводарівка)²². Районним центром було визначено с. Цареводарівка.

23 листопада 1927 р. Цареводарівський район перейменовано на Ботевський, а Цареводарівку – на Ботево. Тим самим було вшановано пам'ять борця за звільнення болгар від османського панування – Х.Ботева. Загальна кількість населення становила 22 673 особи, з яких 20 173 були болгарами (89%)²³. Дещо раніше постановою ВУЦВК від 31 березня 1926 р. Цареводарівський район Мелітопольського округу було реорганізовано: Цареводарівська, Строганівська, Богданівська, Райнівська, Степанівська, Федорівська та Орлівська сільради залишилися у його складі. Інзівська сільрада переходила до складу Ногайського округу, а Преславська та Діанівська – до Романівського району²⁴.

На території колишнього Бердянського округу з частини Ногайського, Андріївського та Цареводарівського районів було сформовано новий – Романівський – район із центром у селі Романівка. У серпні 1926 р. жителі села ухвалили рішення перейменувати свій населений пункт на Коларівку (на честь відомого болгарського діяча В.Коларова). 5 жовтня 1926 р. Мала Президія ВУЦВК затвердила клопотання Мелітопольського окружного виконавчого комітету про перейменування Романівського району у Коларівський²⁵. Загалом до його складу було включено 20 населених пунктів²⁶ – Банівка, Діанівка, Нельгівка, Аннівка, Маринівка, В'ячеславівка, Романівка, Преслав, Зеленівка, Юріївка, Трояни, Першомиколаївка, Петрівка, Штутгард, Палаузівка, Радолівка, Мануйлівка, Гюнівка, Луначарське, Андрівка²⁷. На його території існувало 18 сільрад, загальна кількість населення становила 37 056 осіб, з яких 29 639 болгар (80,7%)²⁸.

У 1925 р. було створено третій болгарський національний район, котрий отримав назву Велико-Буялицького²⁹. Згідно з доповіддю Одеської окружної комісії у справах національних меншин (3 жовтня 1925 р.), до його складу, крім болгарських сіл східної частини Ленінського району, увійшло болгарське село Катаржино Цебриківського району з населенням 6990 осіб³⁰. Велико-Буялицький район складався з 14 населених пунктів (Артамашевка, Болгарка, Куяльник, Великий Буялик, Буркуни, Данилівка, Катаржино, Качки, Кубанка, Кутузаки, Мартівка-1, Мартівка-2, Павлінка, Свердловка³¹), на території яких діяло 5 сільрад – Велико-Буялицька, Куяльницька, Павлінська, Свердловська та Кубанська³². Загальна кількість населення становила 15 327

²¹ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.67.

²² ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.95. – Арк.91; Національні меншості на Україні (реєстр селищ). – Х., 1925. – С.30.

²³ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.67.

²⁴ Мільчев В.І., Пеева Ж.В. Ренесанс та репресії... – С.37.

²⁵ Там само. – С.40.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.95. – Арк.89.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.118; Національні меншості на Україні... – С.29–30.

²⁸ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.67.

²⁹ Там само. – Арк.2.

³⁰ Там само.

³¹ Національні меншості на Україні... – С.53–54.

³² ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.67.

осіб, з них 13 315 болгар (87%)³³. Адміністративним центром цього болгарського району стало найбільш економічно розвинуте село Великий Буялик. У 1926 р. Велико-Буялицький район перейменували на Благоевський, а с. Великий Буялик одержало нову назву – Благоево.

У грудні 1927 р. створено болгарський Вільшанський національний район у Первомайському окрузі. Тут упродовж 1927–1930 рр. секретарями райпарткому були Т.Главчев, М.Гранчаров та М.Нестеров³⁴. Вільшанський район складався з 12 населених пунктів, на території яких діяло 10 сільрад (Добровська, Мало-Вільшанська, Новоолексіївська, Вільшанська, Станковатська та ін.)³⁵. Загальна кількість населення становила 12 289 осіб, з яких 7939 болгар (64,6%)³⁶. Центром району було село Вільшанка.

Дискусії з приводу територіального оформлення національних районів знайшли відображення на шпальтах болгарської національної преси. Так, 18 березня 1925 р. у газеті «Серп і молот» було проаналізовано два варіанти майбутнього процесу районування, запропоновані Центральним болгарським бюро ЦКНМ та Бердянським окружним виконавчим комітетом – перший передбачав об'єднання болгарських сіл Бердянського й Мелітопольського округів у два національних райони з центрами в Романівці та Цареводарівці, другий – утворення одного спільного району з центром у Цареводарівці³⁷. Також після обговорення на шпальтах газети «Радянське село» (стаття «За новий болгарський район») пропозиції про утворення на території Лисогірського району Первомайського округу болгарського національного району ЦАТК ухвалив рішення про організацію Вільшанського району³⁸.

Важливо звернути увагу на існування певної колізії у процесі створення першого болгарського району. Документальна суперечність виникла при опрацюванні й аналізі документів вищих органів влади та управління – у звіті «Про роботу серед болгарського населення» першим юридично оформленим і функціонуючим названо Романівський район³⁹. Цей факт засвідчено в тезах доповідей А.Буценка на 4-й сесії ВУЦВК Х скликання «Про радянське будівництво в національних районах України»⁴⁰. А у звіті про діяльність ЦКНМ за період з 1 жовтня 1925 до 1 квітня 1926 рр. першоствореним називається Цареводарівський болгарський район⁴¹.

Паралельно з національними районами швидкими темпами зростала кількість національних сільських рад. Якщо на квітень 1925 р. їх налічувалося 232, то на червень 1927 р. – уже 872. Аналіз звіту про роботу бюро національних меншин за період з 1 жовтня до 31 грудня 1924 р. засвідчує, що процес національного районування був доволі результативним. Так, за цей період «виділено самостійних сільрад: німецьких – 42 з кількістю поселень

³³ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.67.

³⁴ Дихан М.Д. Болгари-політемігранти у соціалістичному будівництві... – С.64.

³⁵ Національні меншості на Україні... – С.55.

³⁶ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.554. – Арк.103.

³⁷ Сърп и чук. – 1925. – 18 марта.

³⁸ Съветско село. – 1927. – 14 септември.

³⁹ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.84.

⁴⁰ Там само. – Ф.1. – Оп.4. – Спр.10. – Арк.78.

⁴¹ Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.3.

163, болгарських – 31 з кількістю поселень 47»⁴². Разом із сільськими збільшувалася й кількість селищних рад. У червні 1927 р. діяло повністю оформлених селищних рад: єврейських – 32,4%, російських – 23%. Як бачимо, не всі національності створювали селищні ради. Це пояснювалося в першу чергу тим, що німці, греки та болгари являли собою етнічні меншини з великим відсотком сільського населення, а євреї та росіяни проживали здебільшого в містах.

Досить важливими й інформативними були Всеукраїнські наради з питань національних меншостей, які відбулися у січні 1927 та листопаді 1930 рр. у Харкові. Під час проведення I Всеукраїнської наради (в якій від болгар брали участь С.Міцев, С.Іджилов, Б.Малчев, Л.Раєвський, В.Караміхов, І.Узунов та Ф.Соломонов) аналізувалася діяльність ЦКНМ, її місцевих органів та різноманітні поточні питання⁴³. Обговоренню під час проведення II Всеукраїнської наради підлягали питання, які стосувалися колективізації, виборів до рад та культурного обслуговування національних районів. У роботі цієї наради взяли участь 150 представників від національних меншин⁴⁴.

Процес створення національних районів позначився як позитивними, так і негативними тенденціями. Невипадково можна навести тезу заступника голови ЦКНМ при ВУЦВК Я.Саулевича з виступу на II Всеукраїнській нараді: «Безумовно, що великі наслідки ми маємо в справі національного районування. У цій роботі ми є прикладом для інших республік, ми зуміли багато зробити до належної організації національних адміністративно-територіальних одиниць, у справі наближення апарату до мас; але треба одне сказати, що ця робота у нас провадилася більш кількісно, ніж якісно»⁴⁵.

Дані щодо болгарського населення, яке проживало на території Коларівського та Ботевського районів, містилися у звіті «Про діяльність комісії з національних меншин при Мелітопольському ОВК за 1926–1927 рр.». До складу комісії входили О.Кошпитовський (голова), І.Немет («по німецькій лінії»), П.Деймчан (загальні питання), Л.Раєвський та М.Куцарський («по болгарській лінії»)»⁴⁶. На той час загальна кількість населення округу становила 736 148 осіб, з яких 36 099 болгар проживало у Коларівському, а 26 698 – у Ботевському районах⁴⁷.

Станом на 1926 р. в Південній Україні існувало 44 болгарських сільради⁴⁸, загальна кількість населення в них становила 96 448 осіб, з яких 92 347 – власне болгар (91,9%)⁴⁹. Компактність розміщення болгарського населення УСРР підтверджує той факт, що відповідні національні райони охоплювали 70% болгарських сільрад⁵⁰. Цей показник був найвищим серед усіх етнічних меншин УСРР (для порівняння: у польських районах він становив лише 22,6% сільрад). Згідно з п.1 директиви РНК УСРР від 19 серпня 1926 р. «Про план конкретних заходів, потрібних для подальшого поглиблення роботи щодо забезпечення успішної

⁴² Там само. – Спр.17. – Арк.92.

⁴³ Там само. – Спр.253. – Арк.61, 62–62 зв.

⁴⁴ Там само. – Спр.482. – Арк.12–18.

⁴⁵ Там само. – Арк.45.

⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.219–220.

⁴⁷ Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф.Р-3496. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.3.

⁴⁸ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.66 зв.

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.38. – Арк.49.

⁵⁰ Там само. – Спр.10. – Арк.4.

самодіяльності нацменшостей в Україні та кращому їх обслуговуванню всіма урядництвами державного апарату як в центрі, так і на місцях», більшість болгарських сільрад отримали право використовувати у щоденному вжитку свою мову⁵¹. Відомо, що вже на кінець 1927 р. діловодство та судочинство у місцях компактного проживання болгарського населення велося саме рідною мовою. Але, незважаючи на це, серед болгарського населення відзначалася нестача кваліфікованих керівних кадрів і технічного персоналу для роботи в місцевих радянських органах.

Поліпшенню роботи з етнічними меншинами сприяла підготовка національних кадрів для партійних радянських і господарських органів республіки. У травні 1926 р. на засіданні адміністративної комісії при РНК УСРР було прийнято рішення про підготовку та перепідготовку працівників низового управлінського апарату із забезпечення районів з переважаючим населенням окремих етнічних груп. Воно прямо стосувалося й болгарської меншини. Не випадково під час проведення наради ЦКНМ (квітень 1927 р.) С.Міцев виступив з пропозицією щодо відкриття у с. Цареводарівка Мелітопольського округу курсів із підготовки секретарів для болгарських сільських рад. Технічна й організаційна робота до початку навчання покладалася на його заступника В.Філіповича⁵². Фінансове забезпечення роботи курсів складало 3098 руб.⁵³ Після певного підготовчого періоду 20 травня 1927 р. розпочався прийом слухачів. Термін навчання становив 40 днів (до 30 червня 1927 р.). З Одеського округу участь узяли 6 осіб (усі секретарі болгарських сільрад), Первомайського – 4 (усі секретарі болгарських сільрад), Миколаївського – 1 (з однієї наявної болгарської сільради), з АМСРР – 1 (з однієї наявної болгарської сільради), решта 29 осіб представляли Мелітопольський округ⁵⁴. Усі слухачі були селянами за походженням, з них 24 секретарі болгарських сільрад, 4 діловоди, 3 члени сільрад та 8 осіб без посад. Щодо віку, то в основному він становив від 20 до 30 років (15 осіб), за національністю більшість складали болгарари (29 осіб), а також 10 українців, росіян та греків, які володіли болгарською мовою. Переважна більшість (33 особи) мали вищу освіту. Навчальний план було розраховано на 34 дні, по 6 годин занять на день, усього 204 лекції-бесіди. Дисципліни на курсах розподілялися на дві частини: загальну («вчення В.Леніна про союз пролетаріату і селянства та побудову соціалізму – 12 год.; чергові завдання партії та радянської влади на селі – 16 год.; національна політика партії і радянської влади – 12 год.; кооперативне будівництво на селі – 8 год.; ленінське вчення про державу (Конституції СРСР та УСРР) – 16 год.; організація низового радянського апарату – 16 год.» та практику з «радянського будівництва» на селі («діяльність сільської ради в галузі сільського господарства, землеустрою, лісового господарства і тваринництва – 10 год.; бюджет і податки – 14 год.; культурно-соціальні питання на селі – 12 год.; сільські громадські організації та форми керівництва їх роботою – 6 год.; народний суд і нотаріат – 8 год.; адміністративна робота на селі – 12 год.; громадський контроль і ревізія комісій сільради – 6 год.; діловодство у сільських радах – 16 год.; українознавство – 10 год.; болгарська мова – 30 год.»). Із кожної

⁵¹ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.245. – Арк.85.

⁵² Там само. – Арк.10.

⁵³ Там само. – Спр.337. – Арк.1.

⁵⁴ Там само. – Спр.392. – Арк.21.

дисципліни були розроблено навчальні програми для лекторських груп у складі 12 осіб. Також слухачі забезпечувалися відповідною літературою та посібниками з різних предметів. Для навчальних потреб здійснювалася передплата болгарської газети «Радянське село», газет «Правда» й «Вісті».

Щодо побутових умов, то слухачі курсів мешкали у спеціально виділених доволі комфортних приміщеннях. На вихідних їм дозволялося відвідувати кінотеатри і театри. Наприкінці організатори провели опитування серед курсантів, яке виявило загальне позитивне враження від процесу навчання. Слухачі висловили такі побажання: необхідність збільшення терміну навчання до 2–3 міс., інтенсивніше вивчення революційного та карного законодавства, земельного і процесуального кодексів. Мотивувалося це постійними зверненнями до них населення на місцях із тих чи інших юридичних питань. Після проведення підсумкової атестації 21 слухач отримав високий бал, 18 – середній⁵⁵.

Ще одним кроком у процесі реалізації національної політики та поширенні національних мов стало проведення безпартійних конференцій робітників і селян етнічних меншин, під час яких обговорювався широкий спектр економічних, соціальних та культурних питань. На 1925 р. було проведено чотири таких болгарських конференції (усі на території Одеського округу)⁵⁶.

Одним з основних завдань вожді ВКП(б) уважали радянізацію етнічних громад, тобто збільшення їхнього представництва в органах радянської влади, поширення комуністичного світогляду шляхом створення та розбудови партійних, комсомольських, піонерських та жінвідділівських осередків. Проблема адекватної суспільної реалізації планів етнічних меншин, незважаючи на їх формальну рівність, була ширшою й охоплювала кілька напрямів. Серед них найважливішими були такі: затвердження й становлення радянської моделі державності (що стосувалося безпосередньо етнічних меншин – формування сільських, районних і містечкових рад як низової ланки державної влади в УСРР); формування рівня політичної культури й освіченості, необхідних для свідомої участі населення в політичному процесі; відповідність внутрішньої політики більшовиків політичним інтересам етнічних меншин та справі захисту їхніх прав; імовірні форми суспільної активності етнічних меншин у державі диктатури пролетаріату; відповідність офіційно дозволених суспільних рухів та організацій етносоціальним та етнокультурним потребам і прагненням етнічних громад; врешті, особливості і форми реалізації корпоративної свідомості етнічних меншин у відносинах «влада → громада»⁵⁷. Органами радянської влади на місцях стали виборні сільські ради під керівництвом районних партійно-радянських органів.

Сільради повинні були стати органами, через які селянство на місцевому рівні отримувало б можливість вирішення існуючого комплексу економічних, соціальних та культурних проблем. Насправді, як справедливо зауважує Л.Якубова, у першій половині 1920-х рр. через нашарування декількох взаємодоповнюючих факторів (постійна нестача продовольства, тотальна недовіра верхівки до селянства як класу

⁵⁵ Там само. – Спр.245. – Арк.15.

⁵⁶ Чирко Б.В. Робота парторганізацій з національними меншостями на Україні у 1923–1930 // Український історичний журнал. – 1998. – №6. – С.75.

⁵⁷ Рубльов О.С., Якубова Л.Д. Органи етнополітичного регулювання в контексті політики коренізації: український досвід. – К., 2014. – С.112.

в цілому, зниження виборчої активності) сільради в селах національних меншин залишалися «напіввоєнними органами комуністичної диктатури»⁵⁸.

Внутрішню атмосферу життя болгарських сільрад чітко фіксує звіт члена ЦКНМ В.Буганова (лютий – березень 1924 р.): «У кожному болгарському селі існує болгарська самостійна сільрада. В минулому році більшість голів сільрад не лише не підтримувала зв'язку з громадянами, але цього зв'язку не мала навіть з членами сільради. В більшості випадків голова спільно з кількома своїми наближеними членами сільради вирішували «нишком» суспільні питання, абсолютно не інформуючи навіть сільраду та населення»⁵⁹. Аналогічною ситуація була і серед інших етнічних меншин УСРР.

Проведення виборчих кампаній мовами етнічних меншин вперше було реалізовано у період 1925–1926 рр. Зокрема на підготовчому етапі до проведення виборів складався план здійснення передвиборчої кампанії у містах та селах по лінії етнічних меншин, в якому відображалось представництво від нацменшин, створювалися національні виборчі дільниці⁶⁰. Представники від етнічних меншин мали право здійснювати перевірку роботи міських рад. Друкувалася також спеціальна передвиборча література та звіти рад єврейською, польською та російською мовами. На виборчих дільницях були присутні постійні представники від національних меншин⁶¹. Під час цієї кампанії були сформовані 33 болгарські сільради⁶².

Загалом під час перевиборів до сільрад у ці роки було обрано 938 болгар, що становило 0,4% від загальної кількості депутатів країни. Члени національних сільрад склали 6,4% від загальної кількості сільрад УСРР, болгарська частка тут становила 827 членів (з 15 524 осіб)⁶³; серед делегатів районних з'їздів – 136 осіб, членів районних виконкомів і делегатів окружних з'їздів – по 53 особи, членів окружних виконкомів – п'ять⁶⁴.

Найбільша кількість депутатів, обраних від представників етнічних меншин до рад усіх рівнів, була зафіксована на території Одеської губернії. У 1925 р. до Одеської міської ради було обрано 35% депутатів від національних меншин. По губернії ж загалом створено 85 національних сільських рад (серед них дев'ять – болгарських). Головами сільрад у 1925 р. у Велико-Буялицькому районі стали вісім депутатів болгарської національності⁶⁵.

Якщо говорити про виборчу кампанію до болгарських сільрад Велико-Буялицького району в 1926 р., то, як свідчить звіт члена окружного виконавчого комітету у справах болгарської етнічної меншини, передвиборча кампанія в Одеському окрузі почалася ще у грудні 1925 р. Для проведення виборів було організовано районні виборчі комісії, які сформували списки виборців та керували всією кампанією. На той час в Одеському окрузі існувало шість болгарських сільрад – чотири в Ленінському та дві у Цебриківському районах.

⁵⁸ Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) / Л.В.Гриневич, Т.М.Євсєєва, Г.Г.Єфіменко та ін.; під ред. С.В.Кульчицького. – К., 2015. – С.160.

⁵⁹ Рубльов О.С., Якубова Л.Д. Органи етнополітичного регулювання... – С.114.

⁶⁰ ДАЗО. – Ф.Р-3408. – Оп.1. – Спр.58. – Арк.95–96.

⁶¹ Мануїлова К.В. Політика коренізації в південно-західних національно-адміністративних районах УРСР (1923–1939 рр.). – Одеса, 2013. – С.112.

⁶² Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – К., 1995. – С.111.

⁶³ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.10. – Арк.35.

⁶⁴ Там само. – Арк.37.

⁶⁵ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.51.

У січні 1926 р. розпочалась активна роз'яснювальна робота серед виборців щодо ознайомлення з новим виборчим законом. Діловодство комісії відбувалося болгарською мовою. Для підвищення виборчої активності селян були проведені три болгарських конференції – у селах Катаржино, Великий Буялик та Кубанка. На допомогу районним працівникам у проведенні виборів на місця делегувалися декілька представників-болгар від окружного виконавчого комітету, а саме – Раєвський, Стоянов, Маєшиков та Крайчев. Самі вибори тривали з 13 по 25 лютого 1926 р.⁶⁶ За їх результатами у селі Куяльник було обрано 9 членів сільрад; кампанія проводилася на двох виборчих дільницях, на які загалом прийшло 205 виборців (з 367 заявлених)⁶⁷.

Вибори села Кубанка проходили на трьох виборчих дільницях, перша з яких голосувала 13 лютого (з 625 виборців прийшло 328). 14 лютого відбулися вибори на другій дільниці, а 15 лютого – на третій. Було обрано 31 члена сільради⁶⁸. 17 лютого почалися перевибори у селах Малий Буялик (Свердлово) та Великий Буялик. Територія Малиго Буялика поділялася на дві дільниці, явка виборців склала 48,8% (з 1097 осіб прийшли голосувати 568), було обрано 25 членів до сільради. Село Великий Буялик розподілили на шість дільниць, загальна явка склала 53,1% (з 2783 виборців прийшли 1480). За результатами виборів було обрано 50 членів сільради⁶⁹.

Загалом перевиборча кампанія 1926 р. отримала схвальну оцінку від окружного виконкому (за винятком 4-ї і 5-ї дільниць села Великий Буялик). На думку інспектора, який контролював хід підготовки та проведення виборів, причиною цього стало те, що «у Великому Буялику через досить непоганий рівень врожаю та економічний розвиток села, багато хто перетворився на куркулів і йде по шляху капіталізму»⁷⁰. Далі інспектор наголошував, що «в Кубанці, Малиму Буялику та Куяльнику цього немає, там вже три роки тотальний неврожай, вони економічно відстали. Пияцтво у Кубанці спостерігається рідко, незважаючи на те, що вони мають багато власного вина, на відміну від Великого Буялика, який, навпаки, особливо відомий у пияцтві. У культурному відношенні Кубанка знаходиться вище усіх інших болгарських сіл, Великий Буялик найменш розвинутий культурно. Тут просто необхідно терміново відкрити мінімум чотири хати-читальні»⁷¹.

Щодо участі представників етнічних меншин у виборах до міських, районних та сільських рад, то в середньому по УСРР він становив 54,4%, а серед болгар – 55,1%. Але вже під час наступних виборів 1926–1927 рр. спостерігається процес позбавлення селян виборчого права. За даними Л.Якубової, більшу частину «позбавленців» склали саме представники етнічних груп, що, своєю чергою стало надзвичайно деструктивним фактором, який паралельно нашаровувався на існуючі проблеми соціально-економічного характеру. Саме у болгарських селах частина «позбавленців» була непропорційно високою⁷².

⁶⁶ Там само. – Спр.490. – Арк.46.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Там само. – Арк.89 зв.

⁶⁹ Там само. – Арк.51.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Там само. – Арк.91 зв.

⁷² Суспільство і влада в радянській Україні... – С.156–157.

У процесі виборів 1927 р. кількість болгарських сільрад було збільшено до 45⁷³. Вибори у Благоевському районі проводилися у селах Благоево, Свердлово, Кубанка, Куяльник, Катаржино та Мартівка. Під час підготовки до виборів, як і раніше, були організовані виборчі комісії, до складу яких прикріплялися уповноважені з окривиконкомів. Із загальної кількості болгарського населення, яке становило 18 653 особи, позбавленими виборчого права були 362 (3,75%)⁷⁴. Загалом вибори відбулися усюди, за винятком села Кубанка, в якому через низьку явку виборців були призначені перевибори. Всього було обрано 185 членів сільрад (50 – у Благоевому, 25 – Свердлово, 32 – Кубанці, 9 – Куяльнику, 57 – Катаржино, 12 – Мартівці)⁷⁵.

У матеріалах наради, проведеної за результатами перевиборів у німецьких, болгарських та молдавських сільрадах у березні 1927 р., вказувалося на такі істотні прорахунки під час їх проведення: запізніле підключення у виборчий процес працівників від округу та центру; слабкість місцевих громадських організацій; недостатнє забезпечення дільниць виборчими матеріалами мовами етнічних меншин (зокрема болгарською)⁷⁶.

Щодо питання соціального складу новообраних сільрад, то воно розглядалося окремо. Згідно з матеріалами наради, більшість становили представники комітетів незаможних селян та середняки – по 40%, бідняки – 10%, решта 10% – наймити, робітники та службовці⁷⁷. Згідно з відомістю про національний склад райвиконкому та сільрад Благоевського району, до сільради села Благоево обрано 50 болгар, Кубанки – 29, Свердлово – 6, Куяльника – 7. Серед членів президії райвиконкому представників болгарської національності було 5, серед членів райвиконкому – 12 осіб⁷⁸. Вибори 1927 р. у болгарських селах Мелітопольського округу продемонстрували достатньо високу явку виборців – у Коларівському районі вона склала 58%, Ботевському – 62%⁷⁹. Членами сільрад було обрано 576 осіб, з яких 436 болгар⁸⁰. Дані, які містяться в поданій нижче таблиці, відображають картину представництва болгарської меншини серед органів влади всіх рівнів на території УСРР⁸¹.

Орган, до якого обиралися	Рік обрання	Загальна кількість обраних працівників	Загальна кількість болгар
Члени міськрад	1924 / 1925	10 601	25
	1925 / 1926	13 361	21
	1926 / 1927	13 848	16
Члени сільрад	1924 / 1925	240 947	688
	1925 / 1926	244 423	938
	1926 / 1927	249 186	924

⁷³ Павленко В.В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – С.111.

⁷⁴ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.513. – Арк.11.

⁷⁵ Там само. – Арк.15.

⁷⁶ Там само. – Арк.16.

⁷⁷ Там само. – Арк.19.

⁷⁸ Там само. – Арк.22.

⁷⁹ ДАЗО. – Ф.П-241. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.6.

⁸⁰ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.220–221.

⁸¹ Там само. – Спр.26. – Арк.1.

Делегати районних з'їздів	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	48 772 47 996 53 861	143 136 196
Члени РВК	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	8793 11 273 13 036	37 53 43
Делегати окружних з'їздів	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	12 327 16 270 16 862	33 53 61
Члени ОВК	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	1912 1807 2318	8 51 8
Делегати Всеукраїнського з'їзду	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	839 839 862	3 ¹ 3 0
Члени ВУЦВК	1924 / 1925 1925 / 1926 1926 / 1927	391 391 395	3 3 1 ²

Примітки: 1 – Делегатами від болгар стали О.Бельчев (голова комнезаму Мелітопольського округу), І.Пятков (селянин Одеського округу) та Є.Дусева (голова РВК Первомайського округу).

2 – Членом ВУЦВК стала Д.Драгалова.

Результати проведення виборчих кампаній попередніх років розглядалися в листопаді 1928 р. на розширеному пленумі ЦКНМ. До участі у його роботі було запрошено представників від окружних виконкомів рад, національних районів та окружних бюро у справах національностей. У ході доповіді секретар ВУЦВК А.Буценко зазначив, що «в проведенні виборів до рад досягнуто значних успіхів, збільшилося представництво нацменшин у радах та виконкомах, стало більше комуністів, а також жінок»⁸².

Виборча кампанія 1929 р. у болгарських селах Одеського округу, згідно з матеріалами спецзведення №21 Одеського окружного відділу Державного політичного управління, пройшла більш активно порівняно з виборами минулих років – явка виборців склала 66,5%. Соціальний склад новообраних сільрад був таким: бідняки – 48%, середняки – 33%, робітники – 3,8%, службовці – 6,8%, наймити – 7,3%⁸³. У документі наголошувалося на активній участі у виборах бідняків та представників середняцтва. Щодо заможників, то їх участь у виборчому процесі характеризувалася в типових для того часу дефініціях: мовляв, «вони розгорнули свою антирадянську діяльність, провадивши дії, які повинні були зірвати проведення виборів (масштабними вони були у селах Благоево та Сverdлово Благоевського району)»⁸⁴. Загалом у Благоевському районі було відкрито 32 виборчих дільниці, із 7826 виборців узяли участь у голосуванні 5190 осіб (66,2%). До рад по району було обрано 176 членів, з яких комнезамівців – 86, середняків – 58, наймитів – 13, службовців – 16⁸⁵. У с. Благоево вибори проходили 18–19 січня 1929 р. на 11 виборчих дільницях, на які з 2767 виборців прийшло 1965⁸⁶. За результатами виборів до сільради

⁸² Майборода О.М. Етнонаціональна політика і перспективи етнонаціонального розвитку в Україні // Сучасність. – 1995. – №12. – С.77.

⁸³ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.9. – Спр.12. – Арк.1.

⁸⁴ Там само. – Арк.2.

⁸⁵ Там само. – Арк.3.

⁸⁶ Там само. – Арк.4.

обрано 51 особу, з яких 19 членів комітетів незаможних селян, 20 середняків, 7 службовців та 5 наймитів. Головою сільради обрано болгарина за національністю Л.Стоянова.

За аналогічним сценарієм відбувався виборчий процес у с. Свердлово (15–17 січня 1929 р.). На три виборчі дільниці з 1353 виборців прийшло 863. За результатами виборів до сільради обрано 25 осіб, з яких 12 членів комнезамів, 8 середняків, 3 службовців і 2 наймитів. Головою сільради було також обрано болгарина С.Бімбаса. У Кубанці вибори проходили 1 січня 1929 р. на одній виборчій дільниці, на яку з 650 виборців прийшло 316. За результатами виборів до сільради обрано 14 осіб, з яких 9 комнезамівців, 2 середняків, 1 службовець та 2 наймити⁸⁷.

Іншим важливим напрямом нагляду партійного та радянського апарату за забезпеченням прав етнічних меншин стала діяльність адміністративних і судових органів. 1 серпня 1923 р. ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили постанову «Про заходи забезпечення громадян, які належать до нацменшостей людності УСРР». Документ, зокрема, передбачав ведення діловодства в органах юстиції мовами нацменшин та створення у межах національних адміністративно-територіальних одиниць т.зв. «національних судових камер». Відповідно було розроблено інструкцію про організацію та внутрішній розпорядок роботи цих органів⁸⁸.

Загалом у болгарських національних районах існували три таких судових інституції. 1 жовтня 1924 р. було утворено дві судових камери в Романівському та Цареводарівському, а з 1 жовтня 1926 р. – у Благоевському районах⁸⁹. Іншим рішенням ЦКНМ передбачався пошук і підготовка працівників для національних камер, слідчого апарату та прокуратури зі знанням національних мов.

Як свідчить витяг із протоколу засідання Малої Президії ВУЦВК від 23 червня 1927 р., на 1 жовтня 1926 р. загалом було утворено 69 національних камер (з них 3 болгарських). Дещо пізніше (1 січня 1929 р.) почала діяти ще одна судова камера – у Вільшанському районі⁹⁰. Крім того, Наркомат юстиції вжив заходів щодо запровадження судовими та касаційними відділами окружних судів процесу мовами етнічних меншин. У зв'язку з цим у структурі згаданих судів з'явилися посади судових перекладачів із відповідних національних мов. Відомство також організувало систему консультативних органів із надання юридичної допомоги представникам національних меншин⁹¹. На 1927 р. болгарські судові камери Благоевського району розглянули 1877 справ (1050 кримінальних і 827 цивільних)⁹². Аналогічний показник Коларівського району становив 1105, Ботевського – 1067 справ⁹³.

У 1926 р. у Харкові, Одесі та Києві було відкрито інститути судових перекладачів. Але на початковому етапі їх роботи виявилися значні прорахунки

⁸⁷ ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.9. – Спр.12. – Арк.4.

⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.29.

⁸⁹ Там само. – Арк.30–33.

⁹⁰ Там само. – Спр.475. – Арк.1.

⁹¹ Там само. – Спр.1. – Арк.21.

⁹² ДАОО. – Ф.Р-969. – Оп.3. – Спр.466. – Арк.68.

⁹³ ДАЗО. – Ф.Р-3496. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.86–87.

в організації проведення іспитів майбутніх працівників національних судів. Я.Саулевич у зверненні до наркоматів освіти та юстиції 4 грудня 1926 р. зазначав, що «від кандидатів вимагають дуже високі знання. У зв'язку з цим окружні суди не мають змоги підшукати відповідних осіб. А ті, хто погоджуються, іспитів не складають, і їх звільняють»⁹⁴.

Наприкінці кожного календарного року ЦКНМ через окружні національні бюро проводила обстеження судових камер для детального аналізу їх діяльності. У спеціальній анкеті, яка розсилалася на місця, містилися такі питання: про загальну кількість населення, яке обслуговує судова камера, кількість заведених справ; кількість справ, які заслуховуються щомісяця; загальний ступінь навантаження камери; практику службових виїздів працівників камери; мову ведення судових процесів усіх рівнів; заходи з популяризації роботи камер серед етнічних меншин⁹⁵.

На 1 січня 1929 р. кількість національних судових камер зросла до 85, з яких у 4 судочинство велося болгарською мовою. У листі заступника Наркомату юстиції та генерального прокурора УСРР від 6 липня 1929 р. М.Михайлика вказувалося на значне судове навантаження національних камер окремих нацменшин, а саме: у середньому на одну російську камеру на місяць надходило 88 справ, єврейську – 74, болгарську – 56. При цьому він наголошував на вадах, які існували в їх роботі – нестача працівників зі знанням мов нацменшин, незручне територіальне розташування камер (висока витрата коштів на поїздки сторін та свідків для розгляду справ на місцях), недостатня популяризація серед національних меншин можливості звернення до нацкамер. Поряд із цим відбувався процес підвищення якості роботи національних камер та кваліфікації її працівників – відсоток скасованих рішень щороку зменшувався. Особливо гострим залишалося кадрове питання. Серед працівників прокуратури осіб, які вільно володіли болгарською, німецькою, молдавською та грецькою мовами, було замало і для провадження громадського обвинувачення запрошували представників відповідної етнічної меншини. Аналогічним було становище і в органах дізнання та слідства на місцях. Мали місце випадки ведення діловодства, оголошення вироків російською мовою (наприклад у Коларівському районі). Ще однією вадою, за словами М.Михайлика, була невелика кількість надходжень і недостатні накладки законодавчих актів та юридичної літератури, перекладених мовами нацменшин⁹⁶. У відповідь на цей лист ЦК КП(б)У ухвалив постанову «Про рівноправність мов» (вересень 1929 р.), яка вимагала врегулювати використання мов у судових органах етнічних меншин. Пізніше на виконання цього документа було видано ряд основних законів болгарською мовою – Конституція, земельний, кримінальний та сімейний кодекси. На кінець 1932 р. адміністративні відділи в болгарських національних районах було укомплектовано на 77% за національною ознакою⁹⁷.

⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.150. – Арк.98.

⁹⁵ Там само. – Спр.28. – Арк.60.

⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.475. – Арк.39.

⁹⁷ Там само. – Спр.482. – Арк.59.

Зазнала змін діяльність органів внутрішніх справ. Ряди міліції почали поповнювати співробітниками – представниками етнічних меншин. Я.Кантор на засіданні ЦКНМ 21 вересня 1925 р. наголошував на тому, що «бажано, щоб в районах та селах з переважаючим населенням з представників національних меншин, міліція комплектувалася з осіб, які належать до цієї національності»⁹⁸. 27 липня 1927 р. було опубліковано довідку «Про роботу органів міліції з обслуговування національних меншин». Документ цікавий тим, що він демонструє процес створення органів міліції з урахуванням інтересів національності, представники якої становили більшість населення того чи іншого району і ведення діловодства із забезпеченням прав інших етносів. Було зафіксовано той факт, що у містах і селах, де існували національні ради різних рівнів, до складу районних відділів міліції включалися працівники, які добре володіли мовою, прийнятою національною радою⁹⁹. Штати органів міліції на місцях були невеликими – начальник, наглядач, агент із розшуку, два міліціонери та один діловод¹⁰⁰. Також відомо, що всі вони працювали через укладання трудових угод, терміном на один календарний рік із можливістю майбутньої пролонгації. Середня заробітна плата становила: начальника міліції – 150 руб. на місяць, наглядача – 130 руб., агента з розшуку – 100 руб., міліціонера – від 35 до 50 руб., діловода – 30 руб.¹⁰¹ Позитивна оцінка їхньої роботи неодноразово відзначалася у звітних документах окружних виконавчих комітетів. Наприклад, на території Ботевського району (за 1927 р.) було скоєно 184 злочини, з яких до кінця календарного року розкрито 158 (88%)¹⁰². Аналогічні відгуки зустрічаються й у звітних документах середини 1930-х рр.¹⁰³ Так, у протоколі засідання Коларівського районного комітету №24 від 3 травня 1936 р. вказувалося, що «внаслідок покращення роботи органів міліції значно зменшилася кількість злочинів – від 197 випадків у період з 1 січня до 25 травня 1935 р. до 69 за аналогічний період 1936 р.»¹⁰⁴. Найбільш «гучною» справою у протоколі було названо розкриття фінансових махінацій на базі сільськогосподарських кооперативів сіл Зеленівка та Петрівка на загальну суму 10 тис. руб. Усього ж за 1935 р. на території Коларівського району органами міліції було складено 89 адміністративних протоколів на суму 2805 руб., накладення штрафів в основному стосувалося порушення паспортного режиму (1690 руб.), фінансових спекуляцій (110 руб.), антисанітарії та неналежного благоустрою (340 руб.)¹⁰⁵.

Наступним кроком щодо роботи органів міліції на території національних районів стала спецпостанова НКВС №20/901 від 20 квітня 1929 р., яка передбачала продовження процесу укомплектування органів міліції спеціалістами, котрі володіють мовами етнічних меншин¹⁰⁶. Окрема увага приділялася

⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.40. – Арк.34.

⁹⁹ Там само. – Арк.82–82 зв.

¹⁰⁰ Там само. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.650. – Арк.45.

¹⁰¹ ДАЗО. – Ф.Р-3408. – Оп.3. – Спр.3. – Арк.14–15.

¹⁰² ЦДАВО України. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.263. – Арк.221.

¹⁰³ ДАЗО. – Ф.П-267. – Оп.1. – Спр.44. – Арк.41.

¹⁰⁴ Там само. – Арк.44.

¹⁰⁵ Там само. – Арк.10.

¹⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.5. – Спр.2223. – Арк.101.

тим міліціонерам, що одержали направлення на роботу у села нацрайонів. Перед початком служби вони повинні були проходити т.зв. «тримісячні учбові команди»¹⁰⁷. Усі ці заходи в результаті призвели до зростання відсотка представників від етнічних меншин в органах міліції. Так, наприклад, у німецьких районах у 1928 р. таких було 23%, а в 1930 р. – уже 98%, у болгарських аналогічний показник зріс з 10% до 77%. Поряд з цим негативним явищем був постійний брак коштів та недофінансування національних програм. Щодо пристосування адміністративно-міліцейського апарату до обслуговування національних селищних рад, то кількісні показники були такими: обслуговування міліцією рідною мовою 100% російських та грецьких сілрад, 80% польських і 75% болгарських¹⁰⁸.

Отже в 1920-х рр. відбулися помітні зміни політико-адміністративного та інституційного характеру в рамках загальних планів і заходів влади, пов'язаних із політикою коренізації, що охопили різні сфери життя населення Південного регіону радянської України. Утворення національних болгарських районів у 1920-х рр. дещо поліпшило ситуацію, спричинену адміністративною реформою 1923 р. Нові адміністративно-територіальні одиниці повинні були вирішувати весь комплекс економічних, соціальних та культурних проблем місцевого болгарського населення. Щоправда його погляди та думки влади стосовно результату цих перетворень були різними. Якщо владна верхівка розглядала їх як інструмент «соціалістичного будівництва», то українські болгари – як можливість досягнення культурно-освітніх цілей та реалізації економічних можливостей. У контексті цих двох концептуально різних поглядів на існуючі проблеми відбувалися інші аналогічні процеси – утворення та функціонування на рівні місцевих органів влади болгарських секцій, організація виборчого процесу до районних і сільських рад та представлення болгар у державних органах. Не менш показовим стало забезпечення представництва болгарського населення в адміністративних та судових установах, міліції. Однак із початку 1930-х рр. у політиці партії щодо коренізації намітився докорінний поворот. Закріплений згодом відповідними рішеннями, він конституювався вже в інших формах і проявах.

¹⁰⁷ Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.458. – Арк.52 зв.

¹⁰⁸ Там само. – Арк.54.

The process of implementing a new administrative structure and the creation of four Bulgarian national areas, the implementation of appropriate personnel policy, election campaigns and recruit members of the Bulgarian ethnic minority to public authorities at all levels in the territory of the USSR in terms of policy implementation indigenization in the 1920s. In addition, the process of formation of the system of the Bulgarian national administrative and judicial institutions.

Keywords: indigenization policy, administrative zoning, USSR, Bulgarian national districts, election campaign, police, judicial chambers.

